

МЕХАНІЗМИ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПАРАДИГМАТИЧНИХ ТА СИНТАГМАТИЧНИХ КОДІВ У ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ТА УСКЛАДНЕНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто одну з базових позицій психолінгвістичної теорії: специфіку парадигматичних і синтагматичних відношень та механізми їх порушень дітьми із тяжкими та ускладненими порушеннями мовлення. Розкрито базові поняття «парадигма», «синтагма», «парадигматичні відношення», «синтагматичні відношення». Подано погляди науковців на нейроонтолінгвістичні закономірності формування парадигматичної та синтагматичної системи мови. Розкрито особливості діяльності «закона сили» І. Павлова у дітей із нормотиповим та атиповим розвитком. Унаочнено представлено моделі: побудови ієрархічної системи парадигматичних кодів, дезорганізації фонематичної основи, дезорганізації аферентно-фонетичної основи механізму сприйняття слова, дезорганізації еферентно-фонетичної основи механізму називання слова, дезорганізації самостійного розгорнутого висловлювання. Розглянуто симптомокомплекс наслідків дезорганізації самостійного розгорнутого висловлювання. Встановлено особливості порушення парадигматичної та синтагматичної складових мови дітьми із тяжкими та ускладненими порушеннями мовлення. Визначено взаємозалежність та взаємовплив парадигматичних та синтагматичних відношень на рівень оволодіння дитиною із тяжкими та ускладненими порушеннями мовлення системою мови. Намічено перспективу подальшого дослідження проблеми.

Ключові слова: діти із тяжкими та ускладненими порушеннями мовлення, дезорганізація системи парадигматичних та синтагматичних кодів.

Проблема відхилень у розвитку мови та мовлення у дітей має багато граней, що відносяться до різних наукових дисциплін, зокрема, з боку:

- нейрофізіології (П. Анохін, М. Бернштейн, Н. Бехтерева, М. Жинкін, Д. Фарбер та ін.);
- психології і нейропсихології (О. Безрукова, Л. Виготський, П. Гальперін, Ж. Глозман, В. Дудьєв, Н. Корсакова, О. Леонтьєв, Ю. Мікадзе, Г. Семенович, Г. Трошин, Є. Хомська, Ю. Філатова та ін.);
- лінгвістики та психолінгвістики (О. Безрукова, О. Глухоедова, О. Леонтьєв, Н. Мікляєва, Л. Халілова, Н. Хомський, Л. Щерба, Р. Якобсон та ін.);
- онтопсихолінгвістики (В. Бельтюков, О. Гвоздьов, В. Глухов, О. Леонтьєв, Н. Лепська, В. Орфінська, Д. Слобін, В. Тарасун, С. Цейтлін, М. Шеремет, О. Шахнарович та ін.);
- логодидактики (Н. Базима, Н. Гаврилова, С. Конопляста, І. Мартиненко, І. Мартинчук, Н. Пахомова, Ю. Рібцун, Є. Соботович, А. Савицький, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.);
- інтегральних наук: нейролінгвістики (Т. Ахутіна, О. Винарська, Т. Глезерман Н. Пахомова та ін.); логопатології (Г. Волкова, О. Корнєв та ін.).

В рамках нашої статті розглянемо одну з базових позицій психолінгвістичної теорії: специфіку парадигматичних і синтагматичних відношень та механізм їх порушень дітьми із тяжкими та ускладненими порушеннями мовлення.

Між структурними рівнями мови (фонетичний, лексичний, морфологічний, синтаксичний) існують парадигматичні та синтагматичні відношення на яких будується уся мовна система та які вперше виокремив Ф. де Соссюр.

За лінгводидактичним словником, «парадигма (грец. paradeigma приклад, зразок) – сукупність лінгвістичних одиниць, пов'язаних парадигматичними відносинами» [6].

Парадигматичні відношення – це ті відношення, що об'єднують одиниці мови одного рівня в групи, розряди і категорії. За А. Богуш, парадигматичні – «це відношення між одиницями, що об'єднуються в одну групу істотних ознак» [1, с. 57]. Парадигматичні відношення утворюють парадигматичну систему. За В. Глуховим, В. Ковшиковим, парадигматична система – це «система відношень, в які вступають однорідні елементи мови, одиниці одного порядку, одного рівня. Ці елементи утворюють мовні парадигми» [3, с. 67]. Наявність у системі мови парадигматичних рядів дозволяє мовцям у мовленні залежно від наміру сформулювати думку, яку вони прагнуть передати, вибрати той чи інший код мови (фонетичний, лексичний, морфологічний), який відповідає задуму.

М. Кочерган, О. Ткаченко визначають, що парадигматичними у фонетиці є відношення між

дзвінками і глухими, м'якими і твердими звуками; в граматиці – між відмінковими формами слів, нормами дієвідмінювання, між різними типами речень; в лексико-семантичній системі – це синонімічні, антонімічні, гіпонімічні, конверсивні та ін. відношення [5]. Парадигматичні відношення називаються вертикальними, оскільки будь-яку парадигму можна записати в сповпчик, вертикально.

За мовне кодування парадигматичної системи мови відповідають тім'яно-скронево-потилична ділянки мозкової кори лівої півкулі, які забезпечують прийом, обробку та збереження інформації (це II функціональний блок апарату мозку за О. Лурією).

За лінгводидактичним словником, «синтагма (грец. syntagma разом побудоване, сполучене) – складний знак мови, складений зі слів або морфем, з'єднаних певним типом синтаксичного зв'язку» [6]. За А. Богуш, синтагматичні – «це відношення між мовними одиницями, розташованими в лінійній послідовності у складі одиниць вищого рівня» [1, с. 57].

В.П. Глухов, В.А. Ковшиков зазначають, що синтагматична система відбиває закономірності сполучуваності знаків мови при побудові мовленнєвих висловлювань. «Синтагматична система – це система правил, норм сполучуваності елементів мови, завдяки яким здійснюється формування та продукування мовленнєвих висловлювань» [3, с. 71].

Синтагматичні відношення є горизонтальними. Синтагматичними зв'язками спричинені такі фонетичні явища як асиміляція, дисиміляція, сингармонізм, акомодация, гаплогія. У лексиці синтагматичні відношення також виявляються у вибірковій сполучуваності; у словотворі – в певній закономірності у поєднанні морфем.

Наявність парадигматичних і синтагматичних відношень є ще одним підтвердженням різнорівневої та гетерогенної структури мови.

Відповідно до однієї з нейролінгвістичних теорій, авторами якої є Ф. де Соссюр, М. Халле, Р. Якобсон, порушення мовлення пов'язують з порушеннями внутрішньої («горизонтальної») будови його складових частин: парадигматичної та синтагматичної.

У дитини з типовим розвитком розрізнення звуків, слів здійснюється завдяки автоматичній домінантності певних зв'язків та гальмуванню несуттєвих, в певний період часу, слабких зв'язків. Завдяки динаміці вищих нервових процесів, які підпорядковуються «закону сили» за І. Павловим, забезпечується чіткість знаходження необхідних фонем, слів, що в свою чергу сприяє побудові ієрархічної системи взаємно підпорядкованих парадигматичних кодів [7, с. 407].

Унаочнення нейропсихологічної моделі побудови ієрархічної системи парадигматичних кодів представлено на рис. 1.

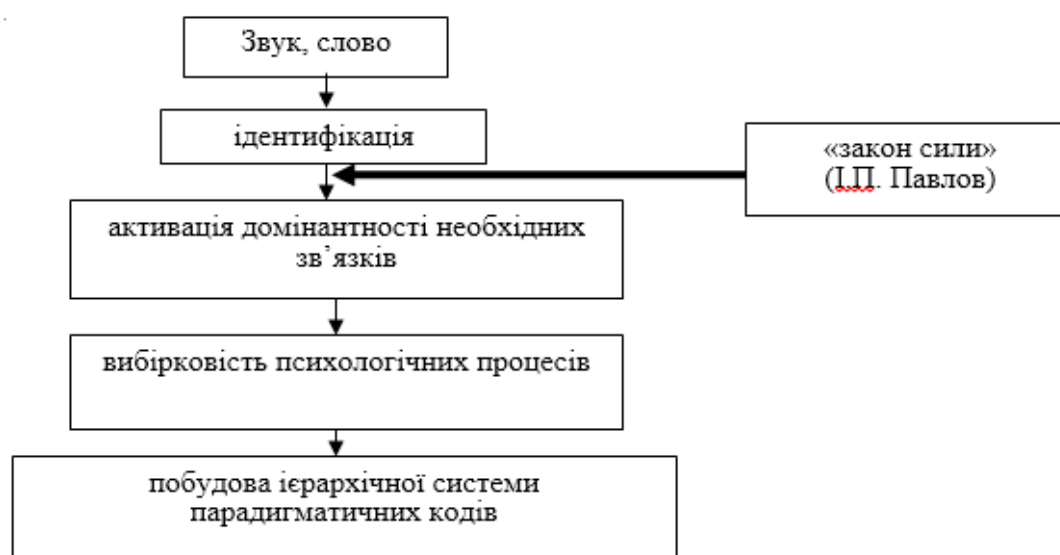

Рис. 1. Нейропсихологічна модель побудови ієрархічної системи парадигматичних кодів

Мозкові дисфункції, порушення балансу мозкових, психологічних і соціальних складових онтогенезу мовлення, як вищої психічної функції, призводять до недорозвинення його деяких зон, запізнювання в їх розвитку або дезорганізації.

Дослідження О. Лурії, А. Іванова-Смоленського, М. Климовського, В. Шкловського довели, що у дитини з атипичним розвитком «закон сили» І. Павлова є бездіяльним: сильний подразник не викликає сильну реакцію, слабкий подразник – слабку реакцію. У зв'язку з чим, активація домінантності необхідних зв'язків не відбувається. Для тім'яно-скронево-потиличної ділянки (зони ТРО) характерним є патологічний фазовий стан, який зрівнює нейродинамічні процеси, через що у мовленнєвий процес не включається або включається з труднощами ієрархічна система парадигматичних кодів [7, с. 407].

Якщо вогнище ураження є верхня скронева звивина правої півкулі, то у дитини виникають порушення слухового гнозису. Внаслідок субдомінантної слухової агнозії дитина не диференціює немовленнєві природні та предметні шуми; не засвоює голоси тварин и не наслідує їм; може виникнути порушення інтонаційно-мелодичної сторони мовлення. Окрім цього, дослідження Т. Візель підтвердили, що при ураженні правої півкулі страждають невербальні слухові функції: розрізнення тривалості звуків, сприйняття тембру звуку, здатність локалізувати звук у просторі [2].

Ураження верхньої та середньої скроневої звивини лівої півкулі спричиняє домінантні слухові агнозії. Дитина не виокремлює фонематичні ознаки, в тому числі й опозиційних звуків, а при грубих ураженнях не в змозі диференціювати комплекси звуків, збіг приголосних.

Унаочнення моделі дезорганізації фонематичної основи представлено в рис. 2.

Рис. 2. Модель дезорганізації фонематичної основи

(умовні позначення: С – скронева доля, П – права півкуля, Л – ліва півкуля, II – вторинні поля кори)

Таким чином, дисфункція домінантного та субдомінантного слухового гнозису дезорганізує фонематичну парадигму мови, що є одним із порушень становлення мовленнєвих кодів.

Розглянемо наслідки дисфункції кінестетичного артикуляційного праксису механізму сприйняття слова.

Наслідками вогнища ураження (травма, пухлина, крововилив) в артикуляційній зоні Пенфілда тім'яної доли будуть порушення аферентного кінестетичного праксису. Дитина матиме труднощі в пошук та утриманні артикуляційної пози, диференціації близьких артикулем, що в свою чергу вплине на прийняття рішення щодо вибору необхідної мовленнєвої артикулеми.

Модель дезорганізації аферентно-фонетичної основи механізму сприйняття слова представлено на рис. 3.

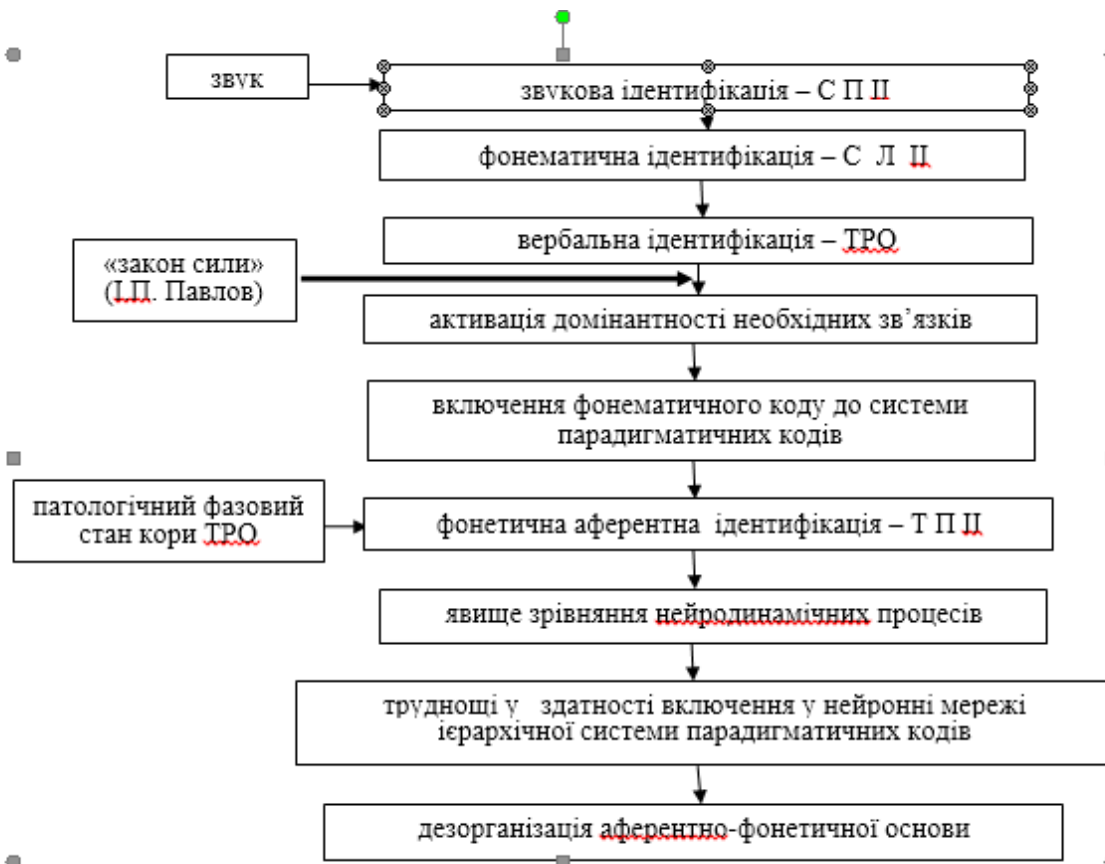

Рис. 3. Модель дезорганізації аферентно-фонетичної основи механізму сприйняття слова (умовні позначення: С – скронева доля, Т – тім'яна скроня, П – права півкуля, II – вторинні поля кори, ТРО – «зона перекриття»)

Таким чином, дисфункція кінестетичного артикуляційного праксису механізму сприйняття слова дезорганізує фонетичну парадигму мови, що є також одним із порушень становлення мовленнєвих кодів.

Механізм дезорганізації лексичної та граматичної основ аналогічний тим, що детально розкриті вище.

Розглядаючи побудову ієрархічної системи парадигматичних зв'язків, неможна не розкрити питання наслідків ураження третинних полів тім'яно-скронево-потиличної ділянки мозкової кори лівої півкулі. У таких хворих системи фонематичної та фонетично-кінестетичної організації мовлення збережені та функціонують унормовано. Натомість явище зрівнювання процесів збудливості та гальмування розповсюджується на семантичну систему. У зв'язку з цим, семантичні зв'язки зрівнюються за силою і у дитини виникають труднощі у розумінні слів, складних мовленнєвих зворотів, що виражають тимчасові, просторові, причинно-наслідкові взаємодії, дієприслівникових і дієприкметникових зворотів, прислів'їв, метафор, крилатих фраз, переносного значення фразеологізмів тощо. Для таких дітей характерними є вербальні (лексичні та морфологічні) парафазії.

Топіка вогнища ураження – передньо-тім'яні та задньо-скроневі відділи лівої скроневої області. Мають місце порушення мнестичної функції, яка забезпечує здатність запам'ятовувати, зберігати та вилучати інформацію. Найбільш характерним є наявність специфічних мнестичних труднощів – забування назв предметів і явищ, пошук потрібних слів. У такого хворого грубо порушується парадигматична будова вербальних кодів, тому він вимушений звертатися до збережених синтагматичних процесів зв'язного висловлювання, які виступають позивною компенсацією.

Труднощі вербальної ідентифікації мають особи, у яких ураженою є ліва скронева доля. Така людина не розуміє мовлення навколишніх і не контролює власний мовленнєвий потік, який супроводжується розвитком компенсаторної багатослівності. У перші 1,5-2 місяці після гострої мозкової катастрофи мовлення хворих включає випадковий набір звуків, складів і слів ("мовленнєва окрошка", або жаргонафазія), тому її зміст незрозумілий навколишнім. Потім жаргонафазія поступається місцем багатомовності (логореї) з вираженим аграматизмом, літерними і вербальними парафазіями, що вказують на порушення процесу вибору з багатьох можливих зв'язків. Водночас, фонематична та фонетична системи мови, як правило, залишаються неушкодженими.

Таким чином, дисоціації між порушенням парадигматичних кодів і збереженням синтагматичних висловлювань, що проявляються дезорганізацією мнестичної, семантичної функції та нерозумінням вербальної інформації, також негативно впливають на побудову ієрархічної системи парадигматичних кодів.

Результати досліджень В. Глухова, В. Ковшикова, О. Лурія, М. Халле, Р. Якобсона довели, що порушення парадигматичної системи мови, особливо включення слова в систему фонематичних, аферентно-фонетичних кодів, розповсюджується на систему синтагматичних зв'язків.

Синтагматична система – «це система правил, норм сполучуваності елементів мови (як однорідних, так і різнорідних), на основі яких здійснюється формування і формулювання мовленнєвих висловлювань [3, с.71].

За мовне кодування синтагматичної системи відповідає лобна ділянка, яка забезпечує планування, програмування та розгортання зв'язного висловлювання (це III функціональний блок апарату мозку за О. Лурією).

Предикативна структура внутрішнього мовлення та «лінійна схема» фрази, за Л. Виготським, є основою розвитку самостійного розгорнутого висловлювання.

Узагальнюючи усі підходи, які існують на сьогоднішній день у нейропсихологічній та нейролінгвістичній літературі, зазначимо, що психологічна структура та фізіологічна основа порушень синтагматичної системи мови вивчена недостатньо.

Відомо, що лобна ділянка головного мозку тісно пов'язана з виконанням довільних рухів. Ураження її вторинних полів кори призводить до порушень плавного переключення з однієї рухової ланки на іншу.

В мовленнєвій діяльності також порушується динамічний процес, з одного боку, переключення з однієї артикуляційної пози на іншу, в результаті якої склади та слова утворюються з труднощами; з іншого – труднощі у розгортанні зв'язного висловлювання.

Дослідження Т. Ахутіної, Т. Візель, Ж. Глозман, О. Лурія, Є. Хомської, Л. Цветкової представили симптомокомплекс порушень синтагматичної системи мови. Розглянемо його докладніше.

Дисфункція кінетичного (еферентного) артикуляційного праксису механізму називання слова є наслідком вогнища ураження (травма, пухлина, крововилив) в артикуляційній зоні Пенфілда та зони Брока лобної долі лівої півкулі.

Внаслідок труднощів перемикавання з одного мовного елемента на інший, в мовленні хворих з порушенням кінетичного праксису спостерігаються численні перестановки звуків і складів, персеверації, літерні парафазії, контамінації. Характерний «телеграфний стиль» промови, тривалі паузи, гіпофонія, порушення ритміко-мелодійної сторони мовлення. Вимова окремих звуків не порушується.

О. Корнев наголошує, що механізми синдрому вербальної диспраксії як домінуючого фактору мають неповноцінність синтагматичних операцій в фонологічній сфері. Це проявляється в значній контекстуальній залежності звукових помилок, високій частоті дистантних асиміляцій, залежність числа помилок від довжини та складності слова або синтагми. Натомість, вербальна диспраксія зустрічається на рівні парадигматичних зв'язків у формі нерегулярних замінів і змішання звуків. Це обумовлено впливом синтагматичних порушень, але О. Корнев припускає можливість наявності первинної недостатності парадигматичних операцій [4, с. 452].

Модель дезорганізації еферентно-фонетичної основи механізму називання слова представлено на рис. 4.

Рис. 4 Модель дезорганізації еферентно-фонетичної основи механізму називання слова (умовні позначення: Л – лобна доля, Л – ліва півкуля, II – вторинні поля кори)

Порушення розгорнутого самостійного висловлювання є наслідком вогнища ураження (травма, пухлина, крововилив) вторинних полів лівої лобної півкулі, що спричиняє труднощі у лінійному розгортанні фрази та порушує предикативну структуру внутрішнього мовлення.

Модель дезорганізації самостійного розгорнутого висловлювання представлено на рис. 5.

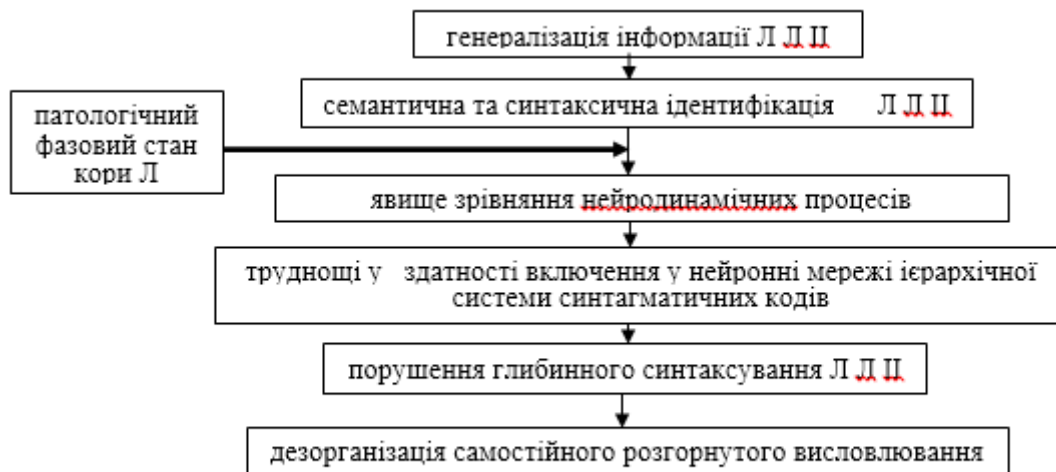

Рис. 5. Модель дезорганізації самостійного розгорнутого висловлювання (умовні позначення: Л – лобна доля, Л – ліва півкуля, II – вторинні поля кори)

Симптомокомплексом наслідків дезорганізації самостійного розгорнутого висловлювання, є:

1. Порушення експресивного мовлення:

- збереженість семантичного та мнестичного кодів;
- здатність до називання предметів, повторення фраз, слів;
- наявність аграматизмів та параграматизмів;
- мовлення «телеграфного» стилю;
- порушення глибинно-семантичних відношень: об'єктного (відношення між дією і об'єктом дії),

локативного (відношення між дією і місцем дії), часового (відношення між дією і часом дії), відношення знаряддя (відношення між дією і знаряддям дії), атрибутивного (відношення, що виявляє властивості суб'єкта або об'єкта).

2. Порушення імпресивного мовлення:

- труднощі розуміння мовленнєвих структур;
- труднощі декодування висловлювання.

Отже, ураження лобної ділянки головного мозку не викликають розпад парадигматичної будови мови, натомість порушують синтагматичну її складову. Синтагматичні порушення висловлювання спричинені порушеннями суцесивних, серійно організованих процесів і проявляються як в порушеннях експресивного та імпресивного мовлення.

Узагальнену схему порушень парадигматичної та синтагматичної складових мови подано у рис. 6.

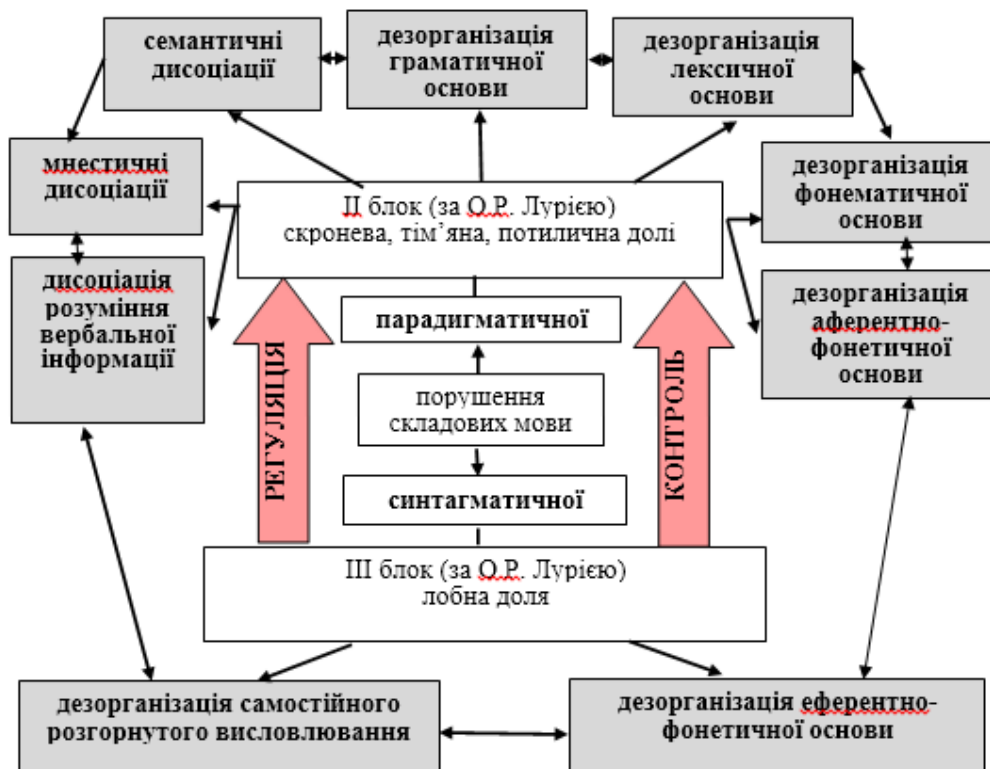

Рис. 6. Порушення парадигматичної та синтагматичної складових мови

Таким чином, для формування повноцінних мовних уявлень про знаки мови, для успішного засвоєння дітьми всієї системи рідної мови необхідно забезпечити засвоєння ними знань як про парадигматичною, так і синтагматичною системами мови.

Незважаючи на наявність достатньої кількості наукових публікацій, які розкривають психолінгвістичні та патопсихолінгвістичні аспекти сприйняття, розуміння, продукування мовлення, в логодидактиці незавершеними є питання, пов'язані з кодуванням та декодуванням дітьми із мовленнєвою патологією різної за ступенем складності лінгвістичної інформації, уточненням специфіки проявів мовленнєвої патології на різних фазах сприйняття, розуміння та виробництва мовлення.

Використана література

1. **Богуш А.М.** Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш ; за ред. А.М. Богуш. – Вид.2-ге, доповнене. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. – 704 с.
2. **Визель Т.Г.** Основи нейропсихології: учебник для студентов вузов. – М.: В.Секачев, 2016. – 264 с.

3. Глухов В.П. Основы психолінгвістики / В.А. Ковшиков, В.П. Глухов. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 351 с.
4. Корнев А.Н. Системный анализ психического развития детей с недоразвитием речи: дис...д-ра псих. наук: 19.00.04 / А.Н. Корнев. – Санкт-Петербург, 2006. – 521 с.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган.–3-є вид., стереотип.–К.: ВЦ "Академія", 2014.– 304 с.
6. Лингводидактический энциклопедический словарь: более 2000 единиц / А.Н. Щукин. – М.: Астрель, 2007. – 746 с.
7. Хомская Е.Д. Нейропсихология.: Хрестоматия 3-е изд. / Под ред. Е. Д. Хомской - СПб.: Питер, 2010. - 992 с.

References

1. Bohush A.M. Doshkil'na linhvodydaktyka: Teoriya i metodyka navchannya ditej ridnoyi movy v doshkil'nykh navchal'nykh zakladaх: pidruchnyk / A.M. Bohush, N.V. Havrysh ; za red. A.M. Bohush. – Vyd.2-he, dopovnene. – K.: Vydavnychyj Dim «Slovo», 2015. – 704 s.
2. Vyzel' T.H. Основы нейропсихологии: учебник для студентов вузов. – М.: V.Sekachev, 2016. – 264 s.
3. Gluhov V.P. Основы психолінгвістики / В.А. Ковшиков, В.П. Глухов. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 351 с.
4. Kornev A.N. Systemnyy analiz psykhicheskoho razvytyya detej s nedorazvytyem rechy: dys...d-ra psyx. nauk: 19.00.04 / A.N. Kornev. – Sankt-Peterburh, 2006. – 521 s.
5. Kocherhan M. P. Vstup do movoznavstva : pidruchnyk / M. P. Kocherhan.–3-ye vyd., stereotyp.–K.: VC "Akademiya", 2014.– 304 s.
6. Lynhvodydaktycheskyj encyklopedycheskyj slovar": bolee 2000 edynyc / A.N. Shhukyn. – M.: Astrel", 2007. – 746 s.
7. Xomskaya E.D. Neiropsykhohyya.: Xrestomatyya 3-e yzd. / Pod red. E. D. Xomskoj - SPb.: Pyter, 2010. - 992 s.

Лопатинская Н.А. Механізми порушень парадигматических и синтагматических отношений детьми с тяжелыми и осложненными нарушениями речи.

В статье рассмотрена одна из базовых позиций психолінгвістической теории: специфика парадигматических и синтагматических отношений и механизмы их нарушений у детей с тяжелыми и осложненными нарушениями речи. Раскрыты базовые понятия «парадигма», «синтагма», «парадигматические отношения», «синтагматические отношения». Подано взгляды ученых на нейроонтолінгвістические закономерности формирования парадигматической и синтагматической системы языка. Раскрыты особенности деятельности «закона силы» И. Павлова у детей с нормотипичным и атипичным развитием. Наглядно представлены модели: построения иерархической системы парадигматических кодов, дезорганизации фонематической основы, дезорганизации афферентно-фонетической основы механизма восприятия слова, дезорганизации эфферентно-фонетической основы механизма названия слова, дезорганизации самостоятельного развернутого высказывания. Рассмотрен симптомокомплекс последствий дезорганизации самостоятельного развернутого высказывания. Установлены особенности нарушения парадигматической и синтагматической составляющих языка детьми с тяжелыми и осложненными нарушениями речи. Определены взаимозависимость и взаимовлияние парадигматических и синтагматических отношений на уровень овладения ребенком с тяжелыми и осложненными нарушениями речи системой языка. Намечено перспективу дальнейшего исследования проблемы.

Ключевые слова: дети с тяжелыми и осложненными нарушениями речи, дезорганизация системы парадигматических и синтагматических кодов.

Lopatynska N.A. Disorganization specifics of the paradigmatic system and syntagmatisk codes in children with severe and complicated speech disorders.

The article deals with one of the basic positions of the psycho-linguistic theory: the specificity of paradigmatic and syntagmatic correlations and the mechanisms of their violations in children with severe and complicated speech disorders. The basic concepts of "paradigm", "syntagma", "paradigmatic correlations", "syntagmatic correlations" are revealed. The views of scholars on the neuro-ontho-linguistic patterns of the formation of the paradigmatic and syntagmatic system of language are presented. The peculiarities of the activity of the "law of force" of I. Pavlov in children with normotypic and atypical development are revealed. The models are presented: the construction of the hierarchical system of paradigmatic codes, the disorganization of the phonemic basis, the disorganization of the afferent-phonetic basis of the mechanism of perception of the word, the disorganization of the efferent-phonetic basis of the word naming mechanism, the disorganization of an independent extended statement. The symptom complex of the disorganization consequences of a self-contained expounded statement is considered. The peculiarities of violation of the paradigmatic and syntagmatic components of language in children with severe and complicated speech disorders are established. Interdependence and mutual influence of paradigmatic and syntagmatic relations on the level of

mastering of a child with severe and complicated speech disorders by the language system are determined. The prospect of further study of the problem is planned.

Key words: children with severe and complicated speech disorders, disorganization of the system of paradigmatic and syntagmatic codes.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2017 р.

Статтю прийнято до друку 08.11.2017 р.

Рецензент: д.п.н. Павленко А.І.

УДК: 376.37: 37.04

Махоня В.І.

ПОРУШЕННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ: ІСТОРІЯ, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядаються результати ретроспективного аналізу вивчення порушень писемного мовлення. Визначено особливості становлення наукових поглядів про порушення писемного мовлення на різних етапах серед вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків. Узагальнено відомості про сучасні класифікації порушень писемного мовлення, зокрема дисграфій, їх причини та прояви. Визначено найбільш розповсюджені види дисграфії у дітей молодшого шкільного віку, причини виникнення порушення.

Обґрунтовано актуальність вивчення порушень писемного мовлення на сучасному етапі розвитку логопедичної науки в Україні. Теоретично обґрунтовано найбільш сприятливий період для здійснення корекційної роботи щодо усунення порушень писемного мовлення у дітей, визначено шляхи їх попередження. Обґрунтовано необхідність подальших наукових пошуків з проблеми попередження та корекції порушень писемного мовлення (дисграфій) у дітей молодшого шкільного віку в умовах сучасної школи.

Ключові слова: діти молодшого шкільного віку, спеціальна освіта, порушення писемного мовлення, дисграфія, корекція та профілактика, опанування процесом письма.

Кожне мовленнєве висловлювання, кожен акт породження або сприйняття мовлення багатосторонньо обумовлений. Під мовленнєвою діяльністю сьогодні розуміють діяльність (поведінка) людини, в тій чи іншій мірі опосередковану знаками мови. На думку Л. Виготського, під мовленнєвою діяльністю слід розуміти таку діяльність під час якої людина формулює мовленнєве висловлювання і використовує його для досягнення певної заздалегідь поставленої мети [3].

Розрізняють дві форми мовлення: усне і писемне. Яке відомо, жодна дитина не може навчитися одразу, випадково абсолютно правильно читати і писати. Всі діти проходять етап початкового навчання, під час якого характерна більша або менша кількість помилок у процесі читання і письма.

Письмо і читання – складні психічні види діяльності людини, якою вона не відразу оволодіває, а поступово, тому що в цих видах діяльності беруть участь різні аналізатори збій в роботі хоча б одного з аналізаторів призводить до порушення процесу письма і читання. Термінологічно, порушення письма позначають наступними термінами: *аграфія* (від грец. *a* – частка, що означає заперечення, *grapho* – пишу) – повна нездатність до засвоєння письма; *дисграфія* (від грец. *dis* – частка, що означає розлад, *grapho* – пишу) – специфічне порушення письма. Недоліки читання визначають *алексією* (від грец. *a* – частка, що означає заперечення, *lego* – читаю) – повна нездатність до засвоєння читання; *дислексією* (від грец. *dis* – приставка, що означає розлад, *lego* – читаю) – специфічне порушення читання [5, с. 281-283].

Як відомо, діти з типовим розвитком протягом усього дошкільного віку засвоюють необхідний словниковий запас, опановують граматичними формами, набувають готовності до оволодіння звуковим і морфемним аналізом слів. Однак у дітей з різними формами мовленнєвих порушень відбувається відставання в розвитку цих процесів [3, с. 328-330].

Як свідчать дослідження Р. Левіної, Н. Нікашиної, Л. Спірової та ін., готовність до звукового аналізу у дітей з порушеннями мовлення майже в два рази нижча, ніж у дітей без порушень [1, с. 74-76]. Тому діти з різними порушеннями мовлення зазвичай не можуть повністю опанувати письмо і читання в умовах загальноосвітньої школи.

Оскільки письмо і читання тісним чином пов'язані між собою, порушення письма, як правило, супроводжуються порушеннями читання. Щоб контролювати процес письма, дитина повинна читати